

ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1980, στὴν Καλιφόρνια, πολλές γυναῖκες ἀπὸ τὴν Καμπότζη πῆγαιναν στὸν γιατρὸ μὲ τὸ ἴδιο παράπονο: δὲν μποροῦσαν νὰ δοῦν. Ὅλες οἱ γυναῖκες ἦταν πρόσφυγες. Προτοῦ ἐγκαταλείψουν τὴν πατρίδα τους, εἶχαν σταθεῖ μάρτυρες τῶν διαβόητων ὤμοτῆτων τῶν Ἑρυθρῶν Χμέρ, ποὺ κατεῖχαν τὴν ἐξουσία ἀπὸ τὸ 1975 ἕως τὸ 1979. Πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς εἶχαν βιαστεῖ ἢ βασανιστεῖ ἢ κακοποιηθεῖ μὲ ἄλλους τρόπους. Οἱ περισσότερες εἶχαν δεῖ μέλη τῆς οἰκογένειάς τους νὰ θανατώνονται μπροστά τους. Μιὰ γυναίκα, ποὺ δὲν εἶδε ποτὲ ξανά τὸν ἄντρα καὶ τὰ τρία παιδιὰ της ἀφότου οἱ στρατιῶτες ἤρθαν καὶ τοὺς πῆραν, εἶπε ὅτι εἶχε χάσει τὴν ὄρασή της κλαίγοντας κάθε μέρα ἐπὶ τέσσερα χρόνια. Δὲν ἦταν ἡ μόνη ποὺ καταπῶς φαίνεται εἶχε κλάψει μέχρι τύφλωσης. Ἄλλες ὑπέφεραν ἀπὸ μιὰ θολή ἢ μερικὴ ὄραση, τὰ μάτια τους βασανίζονταν ἀπὸ σκιὲς καὶ πόνους.

Οἱ γιατροὶ ποὺ ἐξέτασαν τὶς γυναῖκες —κάπου ἑκατὸν πενήντα στὸ σύνολό τους— ἀνακάλυψαν ὅτι τὰ μάτια τους ἦταν φυσιολογικά. Περαιτέρω ἐξετάσεις ἔδειξαν ὅτι καὶ ὁ ἐγκέφαλός τους ἦταν φυσιολογικός. Ἐὰν οἱ γυναῖκες ἔλεγαν τὴν ἀλήθεια —καὶ κάποιοι ἀμφέβαλλαν, θεωρώντας πῶς οἱ γυναῖκες μπορεῖ νὰ προσποιοῦνταν τὶς ἄρρωστες γιὰ νὰ τραβήξουν τὴν προσοχὴ ἢ ἐλ-

πίζοντας νὰ λάβουν ἐπίδομα ἀναπηρίας—, ἡ μόνη ἐξήγηση ἦταν ἡ ψυχοσωματικὴ τύφλωση.

Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ μυαλὸ τῶν γυναικῶν, ἀναγκασμένο νὰ ὑποστεῖ τόσο τρόμο καὶ ἀνίκανο νὰ δεχτεῖ κι ἄλλον, εἶχε κατορθώσει νὰ σβήσει τὰ φῶτα.

Αὐτὸ ἦταν τὸ τελευταῖο πράγμα ποὺ ἐσὺ κι ἐγὼ συζητήσαμε ὅσο ἀκόμη ἦσουν ζωντανός. Μετά, μόνο τὸ ἱμέιλ σου μὲ μιὰ λίστα βιβλίων ποὺ πίστευες ὅτι μπορεῖ νὰ μοῦ χρησίμευαν στὴν ἔρευνά μου. Καί, λόγω τῆς ἐποχῆς, εὐχές γιὰ τὸ νέο ἔτος.

Δύο λάθη εἶχε ἡ νεκρολογία. Τὴν ἡμερομηνία τῆς μετακόμισής σου ἀπὸ τὸ Λονδίνο στὴ Νέα Ὑόρκη: διαφορά ἑνὸς χρόνου. Ἀνορθογραφία στὸ πατρικὸ ὄνομα τῆς Πρώτης Συζύγου. Μικρὰ λάθη, ποὺ ἀργότερα διορθώθηκαν, ὡστόσο ὅλοι ξέραμε πῶς θὰ σοῦ εἶχαν σπάσει τὰ νεῦρα.

Πάντως στὸ μνημόσυνο κρυφάκουσα κάτι ποὺ θὰ σὲ εἶχε διασκεδάσει:

Μακάρι νὰ μποροῦσα νὰ προσευχηθῶ.

Τί σ' ἐμποδίζει;

Αὐτός.

Θὰ σὲ εἶχε. Θὰ σὲ εἶχε. Οἱ νεκροὶ διαμένουν στὸν ὑποθετικὸ λόγο, τὸ χρόνο τοῦ μὴ πραγματικοῦ. Ὅμως ὑπάρχει καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ αἴσθηση ὅτι ἔχεις γίνει παντογνώστης, ὅτι τίποτε ἀπὸ ὅσα κάνουμε ἢ σκεπτόμαστε ἢ νιώθουμε δὲν σοῦ εἶναι κρυφόν. Ἡ ἐξαιρετικὴ αἴσθηση ὅτι διαβάξεις αὐτὲς τὶς λέξεις, ὅτι γνωρίζεις τί θὰ λένε ἀκόμα καὶ προτοῦ τὶς γράψω.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἐὰν κλάψεις ἀρκετὰ δυνατὰ γιὰ ἀρκετὸ διάστημα ἐνδέχεται νὰ καταλήξεις μὲ θολή ὄραση.

Ἦμουν ξαπλωμένη, στὰ μισὰ τῆς μέρας, ἐντούτοις ἤμουν στὸ κρεβάτι. Μὲ ὅλο αὐτὸ τὸ κλάμα μοῦ εἶχε ἔρθει πονοκέφαλος, ἓνας ἔντονος πονοκέφαλος ποὺ κράτησε μέρες. Σηκώθηκα καὶ πῆγα νὰ κοιτάξω ἀπὸ τὸ παράθυρο. Ἦταν ἀκόμη χειμῶνας, ἔκανε κρύο κοντὰ στὸ παράθυρο, ἔκανε ρεῦμα. Ὅμως ἡ αἴσθησις ἦταν ωραία — αἰσθανόμουν ὥραϊα ποὺ πίεζα τὸ μέτωπό μου στὸ παγωμένο τζάμι. Ἀνοιγόκλεινα συνέχεια τὰ μάτια μου, ἀλλὰ δὲν καθάριζαν. Σκέφτηκα τὶς γυναῖκες ποὺ εἶχαν κλάψει μέχρι τύφλωσης. Τὰ ἀνοιγόκλεινα ὅλη τὴν ὥρα κι ὁ φόβος αὐξανόταν. Ὑστερα σὲ εἶδα. Φοροῦσες τὸ καφέ βίντατζ μπουφὰν τοῦ ἀεροπόρου, ἐκείνο ποὺ σοῦ ἦταν πολὺ στενὸ —γι' αὐτὸ σοῦ πῆγαινε περισσότερο— καὶ τὰ μαλλιὰ σου ἦταν σκοῦρα καὶ πυκνὰ καὶ μακριά. Ἔτσι κατάλαβα ὅτι μᾶλλον βρισκόμασταν πίσω στὸ χρόνο. Πολὺ πίσω. Σχεδὸν τριάντα χρόνια.

Ποῦ πῆγαίνες; Πουθενὰ συγκεκριμένα. Οὔτε σὲ δουλειὰ οὔτε σὲ ραντεβού. Ἀπλῶς περιπλανιόσουν μὲ τὰ χέρια στὶς τσέπες κι ἀπολάμβανες τὸ δρόμο. Ἦταν τὸ κόλλημά σου. Ἄν δὲν περπατῶ, δὲν γράφω. Δούλευες τὰ πρωινά, καὶ μιὰ συγκεκριμένη στιγμή, ποὺ πάντα ἐρχόταν, ὅταν ἔμοιαζε ἀδύνατο νὰ γράψεις ἔστω καὶ μιὰ ἀπλὴ πρόταση, ἔβγαίνες κι ἔκανες χιλιόμετρα περπατώντας. Ἀνάθεμα τὶς μέρες ποὺ σ' ἐμπόδιζε ἡ κακοκαιρία (ἂν καὶ ἦταν κάτι ποὺ συνέβαινε σπάνια, ἀφοῦ δὲν σ' ἔνοιαζε τὸ κρύο ἢ ἡ βροχή, μόνο μιὰ πραγματικὴ θύελλα μποροῦσε νὰ σὲ ἀποτρέψει). Ὅταν ἐπέστρεφες, στρω-

νόσουν ξανά στη δουλειά, πασχίζοντας να διατηρήσεις τὸ ρυθμὸ πὺν εἶχες ἐξασφαλίσει ὅσο περπατοῦσες. Κι ὅσο καλύτερα τὸ πετύχαινες, τόσο καλύτερα ἔγραφες.

Διότι ὅλα εἶναι θέμα ρυθμοῦ, ἔλεγες. Οἱ καλὲς προτάσεις ξεκινοῦν μὲ παλμό.

Ἀνάρτησες ἓνα δοκίμιο, «Πῶς νὰ εἶσαι flâneur», σχετικὰ μὲ τὴ συνήθεια νὰ περιπλανιέται κανεὶς στὴν πόλη χασομερώντας καὶ τὴ θέση αὐτῆς τῆς συνήθειας στὴ λογοτεχνικὴ κουλτούρα. Δέχτηκες ἐπικρίσεις ἐπειδὴ ἀμφισβήτησες τὴ δυνατότητα μιᾶς γυναίκας νὰ εἶναι flâneuse. Δὲν θεωροῦσες ὅτι εἶναι δυνατόν γιὰ μιὰ γυναίκα νὰ περιφέρεται στοὺς δρόμους μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν τρόπο ἑνὸς ἀντρα. Μιὰ γυναίκα πὺν περπατᾷ στὸ πεζοδρόμιο ὑπὸκειται σὲ συνεχεῖς παρενοχλήσεις: βλέμματα, σχόλια, σφυρίγματα, χουφτώματα. Μιὰ γυναίκα ἀνατρέφεται νὰ εἶναι πάντα σὲ ἐπιφυλακὴ: Μήπως αὐτὸς ὁ τύπος περπατᾷ πολὺ κοντά; Μήπως ἐκεῖνος ὁ τύπος τὴν ἀκολουθεῖ; Πῶς λοιπὸν θὰ μποροῦσε ποτὲ νὰ χαλαρώσει ἀρκετὰ ὥστε νὰ βιώσει τὴν ἀπώλεια τῆς αἴσθησης τοῦ ἑαυτοῦ, τὴ χαρὰ τῆς ἀμιγοῦς ὑπαρξῆς πὺν ἀποτελεῖ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀληθινῆς flânerie;

Συμπέρανες πῶς γιὰ τὶς γυναῖκες τὸ ἰσοδύναμο εἶναι μᾶλλον τὰ ψώνια — εἰδικότερα, ὅταν χαζεύουν χωρὶς νὰ ψάχνουν ν' ἀγοράσουν κάτι.

Δὲν πίστευα πῶς εἶχες ἄδικο σὲ ὅλα αὐτά. Ἐχω γνωρίσει ἓνα σωρὸ γυναῖκες πὺν καλλωπίζονται κάθε φορὰ πρὶν βγοῦν ἀπὸ τὸ σπίτι, ἀλλὰ καὶ μερικὲς πὺν προσπαθοῦν νὰ ἀποφύγουν νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸ σπίτι. Φυσικά, μιὰ γυναίκα δὲν ἔχει παρὰ νὰ περιμένει ὥσπου

νὰ φτάσει σὲ μιὰ ὀρισμένη ἡλικία, ὅποτε κανεῖς δὲν τὴν κοιτάζει, καί — τὸ πρόβλημα λύθηκε.

Κι ἂς σημειωθεῖ πῶς χρησιμοποίησες τὴ λέξη *γυναῖκες* ἐνῶ οὐσιαστικὰ ἐννοοῦσες τὶς νεαρές γυναῖκες.

Τὸν τελευταῖο καιρὸ ἔχω περπατήσει ἀρκετά, ἀλλὰ δὲν ἔχω γράψει. Ἡ προθεσμία μου ἔληξε. Μὲ συμπόνεσαν καὶ μοῦ ἔδωσαν παράταση. Ἐληξε καὶ ἡ παράταση. Τώρα ὁ ἐπιμελητὴς θεωρεῖ ὅτι προσποιοῦμαι τὴν ἄρρωστη.

Δὲν ἤμουν ἡ μόνη ποὺ ἔκανα τὸ λάθος νὰ πιστεύω ὅτι, ἐπειδὴ ἦταν κάτι ποὺ ἀνέφερες συχνά, ἦταν κάτι ποὺ δὲν θὰ ἔκανες. Ἐξάλλου δὲν ἤσουν καὶ τὸ πιὸ δυστυχημένο ἄτομο ποὺ ξέραμε. Δὲν ἤσουν τὸ πιὸ καταθλιπτικό (σκέψου τοὺς Τζ., Ντ., Τ-Ρ). Δὲν ἤσουν κἀν —ὅσο κι ἂν αὐτὸ ἀκούγεται παράξενο τώρα πιά— τὸ πιὸ αὐτοκτονικό.

Δεδομένης τῆς χρονικῆς στιγμῆς, τόσο κοντὰ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔτους, θὰ μπορούσε νὰ σκεφτεῖ κάποιος ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁ στόχος σου γιὰ τὴ νέα χρονιά.

Κάποτε ποὺ τὸ ἀνέφερες, εἶπες ὅτι μόνο οἱ φοιτητές σου θὰ σὲ σταματοῦσαν. Ἐννοεῖται ὅτι σ' ἐνοιαζε ἡ πιθανὴ ἐπίδραση τῆς πράξης πάνω τους. Ἐντούτοις, αὐτὸ οὔτε κἀν μᾶς πέρασε ἀπὸ τὸ νοῦ ὅταν παράτησες πέρυσιν τὴ διδασκαλία, μολονότι ξέραμε πῶς σοῦ ἄρεσε ἡ διδασκαλία κι εἶχες ἀνάγκη τὰ χρήματα.

Μιὰ ἄλλη φορὰ εἶπες ὅτι, γιὰ ἓνα ἄτομο ποὺ ἔχει φτάσει σὲ μιὰ ὀρισμένη ἡλικία, αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ συνιστᾷ λογικὴ ἀπόφαση, ἀπολύτως εὐλογη ἐπιλογὴ, ἀκόμα καὶ λύση. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν αὐτοκτονία ἐνὸς νέου, ποὺ δὲν θὰ μπορούσε παρὰ νὰ συνιστᾷ λάθος.

Μιά φορά λυθήκαμε στὰ γέλια μὲ τὴν ἀτάκα σου Νο-
μίζω πὼς προτιμῶ μιὰ ζωὴ σὲ μέγεθος νουβέλας.

Ὅταν κάποτε ἡ Στίβι Σμιθ¹ ἀναφέρθηκε στὸ Θάνατο
ὡς τὸν μοναδικὸ θεὸ ποὺ πρέπει νὰ ἔρχεται ὅταν τὸν
καλοῦν, αὐτὸ σὲ διασκέδασε τρελά, τὸ ἴδιο καὶ οἱ διά-
φοροι τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους πολλοὶ ἔχουν πεῖ ὅτι χω-
ρὶς τὴ δυνατότητα τῆς αὐτοκτονίας δὲν θὰ μπορούσαν
νὰ συνεχίσουν νὰ ζοῦν.

Περπατώντας μὲ τὸν Σάμιουελ Μπέκετ ἓνα ὥραῖο ἀνοι-
ξιάτικο πρωινό, ἓνας φίλος του ρώτησε: Μιὰ μέρα σὰν
τὴ σημερινή δὲν σὲ κάνει νὰ χαίρεσαι ποὺ ζεῖς; Ἄς μὴν
ὑπερβάλλουμε, εἶπε ὁ Μπέκετ.

Κι ἐσὺ δὲν ἤσουν ποὺ μᾶς εἶπες ὅτι ὁ Τέντ Μπάντι² ἐρ-
γαζόταν κάποτε ὡς τηλεφωνητῆς σὲ κέντρο πρόληψης
αὐτοκτονιῶν;

Ὁ Τέντ Μπάντι.

Γεῖα χαρά. Μὲ λένε Τέντ καὶ βρίσκομαι ἐδῶ γιὰ
νὰ σᾶς ἀκούσω. Μιλῆστε μου.

Τὸ ὅτι θὰ γινόταν κηδεῖα ἦταν κάτι ποὺ μᾶς ξάφνιασε.
Ἐμᾶς, ποὺ σὲ εἶχαμε ἀκούσει νὰ λὲς ὅτι δὲν θὰ ἤθελες

1. Florence Margaret «Stevie» Smith (1902-1971), Ἀγγλίδα
ποιήτρια.

[Οἱ ὑποσημειώσεις εἶναι τοῦ μεταφραστῆ.]

2. Theodore Robert Bundy (1946-1989), Ἀμερικανὸς κατὰ
συρροὴν βιαστῆς καὶ δολοφόνος γυναικῶν.

ποτέ κάτι τέτοιο, πού αποστρεφόνται ἀκόμα καὶ τὴν ἰδέα. Μήπως ἡ Τρίτη Σύζυγος ἐπέλεξε ἀπλῶς νὰ τὸ ἀγνοήσει; Μήπως ἐπειδὴ δὲν κατάφερες νὰ τὸ γράψεις; Ὅπως οἱ περισσότεροι αὐτόχειρες, δὲν ἄφησες σημεῖωμα. Ποτὲ δὲν κατάλαβα γιατί ὀνομάζεται σημεῖωμα. Σίγουρα θὰ ὑπάρχουν κάποιοι πού δὲν περιορίζονται σὲ λίγα λόγια.

Στὰ γερμανικά τὸ ἀποκαλοῦν *Abschiedsbrief*: ἀποχαιρετιστήριο γράμμα. (Καλύτερο.)

Ἡ ἐπιθυμία σου νὰ ἀποτεφρωθεῖς ἔγινε τουλάχιστον σεβαστή, καὶ δὲν ἔγινε κηδεία, οὔτε τήρηση τοῦ καθιστικοῦ σίβα.³ Στὴ νεκρολογία τονίστηκε ὁ ἀθεϊσμός σου. Μεταξὺ θρησκείας καὶ γνώσης, εἶπε, ἓνας ἄνθρωπος θὰ πρέπει νὰ ἐπιλέγει τὴ γνώση.

Εἶναι ἐξωφρενικὸ νὰ τὸ λέει αὐτὸ ὅποιος γνωρίζει ἔστω κι ἐλάχιστα τὴν ἐβραϊκὴ ἱστορία, σχολίασε κάποιος.

Μὲ τὸ πέρασ τῆς τελετῆς, τὸ σὸκ ἦταν λιγότερο ἔντονο. Ὁ κόσμος περνοῦσε τὴν ὥρα του μὲ ὑποθέσεις γιὰ τὸ τί θὰ γινόταν ἐὰν βρίσκονταν ὅλες οἱ σύζυγοι σὲ ἓνα δωμάτιο. Γιὰ νὰ μὴν ποῦμε γιὰ τὶς ἐρωμένες (ὅλες μαζὶ, ἀστείεύτηκε κάποιος, δὲν θὰ χωροῦσαν σ' ἓνα δωμάτιο).

Πέρα ἀπὸ τὴν ἐπαναληπτικὴ προβολὴ εἰκόνων μὲ τὴ βομβαρδιστικὴ ὑπενθύμιση τῆς χαμένης ὁμορφιάς, τῆς χαμένης νιότης, τὸ πράγμα δὲν διέφερε καὶ πολὺ ἀπὸ τὶς λογοτεχνικὲς συγκεντρώσεις. Ὅσοι βρίσκονταν στὸ φουαγιὲ συζητοῦσαν γιὰ τὰ χρήματα, γιὰ τὰ λογοτεχνικά βραβεῖα ὡς ἀποζημίωση καὶ γιὰ τὴν πιὸ πρόσφατὴ ἐξο-

3. Ἡ παραδοσιακὴ διαδικασία πένθους τῶν Ἑβραίων.

ντωτική κριτική βιβλίου. Σὲ τούτη τὴν περίστασι, εὐ-
πρέπεια σήμαινε ὄχι δάκρυα. Οἱ ἄνθρωποι ἀξιοποίησαν
τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ ἀναπτύξουν γνωριμίες καὶ νὰ ἀνταλ-
λάξουν τὰ νέα τους. Κουτσομπολιὸ καὶ νεύματα γιὰ τὸν
ἐπικῆδειο τῆς Δεύτερης Συζύγου, ποὺ ἦταν ἀνοιχτὸ βιβλίο
(καὶ τώρα ἡ φήμη ὅτι τὸν μετατρέπει ὄντως σὲ βιβλίο).

Ἡ Τρίτη Σύζυγος, πρέπει νὰ πῶ, ἔλαμπε, ἂν καὶ ἡ
λάμψη της ἦταν ψυχρὴ σὰν τῆς λεπίδας. Συμπεριφερ-
θεῖτε μου σὰν νὰ εἶμαι ἀντικείμενο οἴκτου, δήλωνε τὸ
φέρσιμό της, ὑπαινιχθεῖτε πῶς κατὰ κάποιον τρόπο ἔφται-
γα ἐγώ, καὶ σᾶς χαράκωσα.

Συγκινήθηκα ὅταν μὲ ρώτησε πῶς πάει τὸ γράψι-
μό μου.

Περιμένω πῶς καὶ πῶς νὰ σὲ διαβάσω, εἶπε ἀνεί-
λικρινῶς.

Δὲν εἶμαι σίγουρη ἂν θὰ τὸ ὀλοκληρώσω, εἶπα.

Ἄ, μὰ ξέρεις πῶς ἐκεῖνος θὰ ἤθελε νὰ τὸ ὀλοκληρώ-
σεις. (Θὰ ἤθελε.)

Αὐτὴ ἡ ἐνοχλητικὴ συνήθειά της νὰ κουνάει ἀπαλὰ
τὸ κεφάλι καθὼς μιλάει, λὲς καὶ συγχρόνως ἀρνεῖται κά-
θε της λέξης.

Πλησίασε ἓνας φιλοδιάσημος. Προτοῦ φύγω, ἐκεί-
νη μοῦ εἶπε: Σὲ πειράζει νὰ σοῦ τηλεφωνήσω;

Ἐφυγα νωρίς. Βγαίνοντας ἄκουσα κάποιον νὰ λέει:
Ἐλπίζω νὰ ἔρθουν περισσότεροι στὴ δική μου τελετὴ.

Καί: Εἶναι πλέον ἐπίσημα ἓνα νεκρὸ λευκὸ ἄρσε-
νικό.

Ἄραγε ἰσχύει πῶς ὁ λογοτεχνικὸς κόσμος εἶναι ναρ-
κοθετημένος μὲ μίσος, ἓνα πεδίο μάχης γεμάτο ἐλεύθε-
ρους σκοπευτὲς ὅπου ἐκδηλώνονται συνέχεια ζηλοφθο-

νίες κι αντιπαλότητες; ρώτησε ό δημοσιογράφος τοῦ NPR τόν διακεκριμένο συγγραφέα. Πού παραδέχτηκε πώς εἶναι. Ὑπάρχει πολὺς φθόνος καὶ κακία, εἶπε ό συγγραφέας. Καὶ προσπάθησε νά δώσει μιὰ ἐξήγηση: Μοιάζει μὲ μιὰ βυθιζόμενη σχεδία πάνω στὴν όποία πασχίζουν ν' ἀνέβουν ὑπερβολικά πολλοὶ ἄνθρωποι. Ὅποτε, μόλις σπρώξεις κάποιον, ἡ σχεδία ὑψώνεται λιγάκι γιὰ σένα.

Ἐάν ἡ ἀνάγνωση ὅντως αὐξάνει τὴν ἐνσυναίσθηση, ὅπως μᾶς λένε διαρκῶς, τότε φαίνεται πώς ἡ γραφὴ ἀφαιρεῖ ἓνα μέρος της.

Κάποτε, σ' ἓνα συνέδριο, ἄφησες ἄφωνο τὸ κοινό, πού εἶχε κατακλύσει τὸ χῶρο, λέγοντας: Πῶς καὶ σᾶς ἤρθε ἡ ἰδέα ὅτι τὸ νὰ εἶσαι συγγραφέας εἶναι κάτι ὑπέροχο; Δὲν εἶναι ἐπάγγελμα ἀλλὰ ἓνα κάλεσμα τῆς δυστυχίας, εἶπε ό Σιμενόν σχετικά μὲ τὴ γραφή. Ὁ Ζορζ Σιμενόν, πού ἔγραψε ἑκατοντάδες μυθιστορήματα μὲ τὸ πραγματικό του ὄνομα κι ἑκατοντάδες ἀκόμα μὲ τουλάχιστον εἴκοσι ψευδώνυμα καὶ πού, ὅταν ἀποσύρθηκε, ἦταν ό πιὸ εὐπώλητος συγγραφέας στὸν κόσμο. Μιλᾶμε γιὰ μπόλικη δυστυχία.

Πού κοκορευόταν πώς εἶχε πηδῆξει πάνω ἀπὸ δέκα χιλιάδες γυναῖκες, πολλές, ἂν ὄχι οἱ περισσότερες, πόρνες, καὶ πού αὐτοαποκαλοῦνταν φεμινιστής. Πού εἶχε ὡς λογοτεχνικό μέντορα τὴν Κολέτ, παρακαλῶ, καὶ ἐρωμένη τὴν Τζόζεφιν Μπέικερ, παρακαλῶ, ἂν καὶ λεγόταν πώς ἔδωσε τέλος σ' αὐτὴ τὴ σχέση ἐπειδὴ τοῦ ἔτρωγε χρόνο ἀπὸ τὴ δουλειά, περιορίζοντας τὴν παραγωγὴ μυθιστορημάτων ἐκείνης τῆς χρονιᾶς μόλις στὰ δώδεκα. Πού ὅταν ρωτήθηκε γιατί ἔγινε μυθιστοριογράφος, ἀπά-

ντησε: 'Επειδὴ μισοῦσα τὴ μητέρα μου. (Μιλᾶμε γιὰ μπόλικο μίσος.)

Σιμενὸν ὁ flâneur: "Ὅλες οἱ ἰδέες τῶν βιβλίων μου μοῦ ἤρθαν καθὼς περπατοῦσα.

Εἶχε μιὰ κόρη, ἐρωτευμένη μαζί του σὲ βαθμὸ ψύχωσης. "Ὅταν ἦταν κοριτσάκι, ζήτησε βέρα κι ἐκεῖνος τῆς ἔδωσε. Καθὼς μεγάλωνε, μεγάλωσε τὴ βέρα γιὰ νὰ χωράει στὸ δάχτυλό της. Στὰ εἴκοσι πέντε της αὐτοπυροβολήθηκε.

Ἐρώτηση: Ποῦ βρίσκει ὄπλο μιὰ νεαρὴ Παριζιάνα;

Ἀπάντηση: Σὲ ἓναν ὀπλουργὸ ποὺ ἀναφέρεται σὲ μυθιστόρημα τοῦ μπαμπᾶ.

Μιὰ μέρα, τὸ 1974, στὴν ἴδια πανεπιστημιακὴ αἴθουσα ὅπου διδάσκω μερικὲς φορές, μιὰ ποιήτρια ἀνακοίνωσε στὸ ἐργαστήριο στὸ ὁποῖο δίδασκε ἐκεῖνο τὸ ἔξάμηνο: Μπορεῖ νὰ λείπω τὴν ἐπόμενη ἐβδομάδα. Ἀργότερα στὸ σπίτι φόρεσε τὴν παλιὰ γούνα τῆς μητέρας της καὶ μ' ἓνα ποτήρι βότκα στὸ χέρι κλείστηκε στὸ γκαράζ.

Ἡ παλιὰ γούνα τῆς μητέρας εἶναι ἀπὸ τὶς λεπτομέρειες ποὺ ἀρέσει στοὺς δασκάλους δημιουργικῆς γραφῆς νὰ τονίζουν στοὺς φοιτητές τους, ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες —ὅπως τὸ ποῦ βρῆκε τὸ ὄπλο ἡ κόρη τοῦ Σιμενόν— ποὺ ἀφθονοῦν στὴ ζωὴ, ἀλλὰ κατὰ κανόνα λείπουν ἀπὸ τὴ μυθοπλασίᾳ τῶν φοιτητῶν.

Ἡ ποιήτρια⁴ μπῆκε στὸ ἀμάξι της, ἓνα κατακόκκινο βίντατζ Κούγκαρ τοῦ 1967, κι ἔβαλε μπρός.

4. Ἐδῶ ὑποδηλώνεται ἡ αὐτοκτονία τῆς Ἀμερικανίδας ποιήτριας Anne Sexton (1928-1974).

Στὸ πρῶτο μάθημα δημιουργικῆς γραφῆς ποὺ δίδαξα, ἀφότου τόνισα τὴ σημασία τῆς λεπτομέρειας, ἕνας φοιτητῆς σήκωσε τὸ χέρι καὶ εἶπε: Διαφωνῶ κάθετα. Ἄν θέλετε πολλὰ λεπτομέρειες, δεῖτε τηλεόραση.

Ἕνα σχόλιο ποὺ ἐντέλει δὲν τὸ θεωρῶ τόσο χαζὸ ὅσο φάνηκε.

Ὁ ἴδιος φοιτητῆς μὲ κατηγορήσε ἀκόμα (μὲ τὴ φράση *συγγραφεῖς σὰν κι ἐσᾶς*) ὅτι προσπαθῶ νὰ τρομάξω τοὺς ἄλλους παρουσιάζοντας τὴ γραφὴ πολὺ δυσκολότερη ἀπ' ὅ,τι εἶναι.

Γιατί νὰ θέλουμε νὰ κάνουμε κάτι τέτοιο; ρώτησα.

Μά, ἐλάτε τώρα, εἶπε. Δὲν εἶναι προφανές; Ἀπὸ τὴν πίτα δὲν μπορούνε νὰ φᾶνε ὅλοι.

Ἡ πρώτη δασκάλα μου στὴ δημιουργικὴ γραφὴ ἔλεγε στοὺς φοιτητές της ὅτι ἐὰν μπορούσαν νὰ κάνουν ὅτι-δήποτε ἄλλο στὴ ζωὴ τους πέρα ἀπὸ τὸ νὰ γίνουν συγγραφεῖς, ὅποιοιδήποτε ἄλλο ἐπάγγελμα, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ κάνουν.

Χτὲς τὸ βράδυ, στὸ σταθμὸ Γιούνιον Σκουέαρ, ἕνας ἄντρας ἔπαιζε τὸ «La Vie en Rose» στὸ φλάουτο, *molto giocoso*.⁵ Τελευταῖα ἔχω γίνει ἐπιρρεπὴς στοὺς πιασάρικους σκοποὺς καὶ ἀναπόφευκτα αὐτὸ τὸ τραγούδι, στὴ ζωηρὴ ἀπόδοση τοῦ φλαουτίστα, μοῦ κόλλησε ὅλη μέρα. Λένε ὅτι γιὰ ν' ἀπαλλαγεῖς ἀπὸ ἕναν πιασάρικο σκοπὸ πρέπει ν' ἀκούσεις κάνα δυὸ φορές ὅλο τὸ τραγούδι. Ἄκουσα

5. Πολὺ παιχνιδιάρικα.

τῇ διασημότερῃ ἐκδοχῇ, τῆς Ἐντὶθ Πιάφ φυσικά, ποὺ ἔγραψε τοὺς στίχους καὶ τὸ τραγούδησε γιὰ πρώτη φορά τὸ 1945. Καὶ τώρα πιά μοῦ κόλλησε ἡ παράξενη, παραπονιάρικη φωνή-ψυχὴ τῆς Γαλλίας ποὺ εἶχε τὸ Σπουργιτάκι.

Πάλι στὸ σταθμὸ Γιούνιον Σκουέαρ, ἓνας ἄντρας μὲ τὴν πινακίδα: Ἄστεγος Φαφούτης Διαβητικός. Κοίτα νὰ δεῖς τί λέει, εἶπε ἓνας περαστικὸς ρίχνοντας κέρματα στὸ χάρτινο ποτήρι τοῦ ἄντρα.

Καμιά φορά, ὅταν εἶμαι μπροστὰ στὸν ὑπολογιστή, ἀνοίγει ἓνα παράθυρο: Γράφετε βιβλίο;

Γιὰ ποιό πράγμα θέλει νὰ μοῦ μιλήσει ἡ Τρίτη Σύζυγος; Δὲν εἶμαι τόσο περίεργη ὅσο θὰ περίμενες. Ἐὰν ὑπῆρχε κάποιο γράμμα ἢ μήνυμα ἀπὸ σένα, σίγουρα θὰ τὸ εἶχα ἤδη στὰ χέρια μου. Ἴσως κανονίζει κάποιο ἄλλο εἶδος μνημόσυνου, μιὰ συλλογὴ γραπτῶν ἀναμνήσεων, φέρ' εἰπεῖν, κι ἂν συμβαίνει αὐτό, τότε θὰ ξανακάνει κάτι ποὺ εἶπες πῶς δὲν ἤθελες.

Τρέμω τῇ συνάντησῃ, ὅχι ἐπειδὴ ἀντιπαθῶ τὴ γυναίκα (δὲν τὴν ἀντιπαθῶ), ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν θέλω νὰ πάρω μέρος σὲ ὅποιαδήποτε τέτοια τελετὴ.

Καὶ δὲν θέλω νὰ μιλάω γιὰ σένα. Ἡ σχέση μας ἦταν κάπως ἀσυνήθιστη, καὶ στοὺς ἄλλους δὲν ἦταν πάντα εὐκολο νὰ τὴν καταλάβουν. Δὲν ρώτησα ποτέ, κι ἔτσι ποτέ δὲν ἤξερα, τί εἶπες στὴν ἐκάστοτε σύζυγό σου γιὰ μᾶς. Ἡμουν πάντα εὐγνώμων ποὺ μολοντί ἡ Τρίτη Σύζυγος δὲν ἦταν ποτέ φίλη μου, ὅπως ἡ Πρώτη Σύζυγος, ἂν μὴ τι ἄλλο δὲν ἦταν ἐχθρὸς μου ὅπως ἡ Δεύτερη Σύζυγος.

Δὲν ἔφταιγε αὐτὴ πού ὁ γάμος σας ἀπαιτοῦσε προσαρμογὲς στὶς φιλίες σου, ἔτσι γίνεται μὲ τοὺς γάμους. Ἐσὺ κι ἐγὼ ἐρχόμασταν πιδὼ κοντὰ τὶς περιόδους πού μεσολαβοῦσαν ἀνάμεσα σὲ κάθε σύζυγο, πού ὥστόσο δὲν κρατοῦσαν πολὺ, καθὼς ἦσουν σχεδὸν σὲ παθολογικὸ βαθμὸ ἀνίκανος νὰ μείνεις μόνος. Κάποτε μοῦ εἶπες ὅτι μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅπως ὅταν ταξίδευες γιὰ δουλειά, λόγου χάρη ὅταν ἦσουν σὲ περιοδεία γιὰ τὴν παρουσίαση βιβλίου (κι ὄχι πάντα, ἀκόμα καὶ τότε), δὲν εἶχες κοιμηθεῖ οὔτε μίαν νύχτα μόνος μέσα σὲ σαράντα χρόνια. Μεταξὺ τῶν συζύγων, πάντοτε εἶχες φιλενάδα. Μεταξὺ τῶν φιλενάδων, ἔκανες ξεπέτες. (Ἵπῃρχαν κι ἐκεῖνα πού σοῦ ἄρεσε ν' ἀποκαλεῖς «περάσματα», ὅμως δὲν περιλάμβαναν ὕπνο.)

Μιὰ παύση ἐδῶ γιὰ ἐξομολόγηση, ὄχι δίχως ντροπή: ποτὲ δὲν μάθαινα τὸ νέο ὅτι εἶχες ἐρωτευτεῖ χωρὶς νὰ νιώσω μιὰ σουβλιά, οὔτε μποροῦσα νὰ ἀπωθήσω ἕνα κύμα χαρᾶς κάθε φορὰ πού ἄκουγα πὼς χωρίζεις.

Δὲν θέλω νὰ μιλάω γιὰ σένα οὔτε ν' ἀκούω ἄλλους νὰ μιᾶνε γιὰ σένα. Εἶναι κλισέ, φυσικά: μιᾶμε γιὰ τοὺς νεκροὺς προκειμένου νὰ τοὺς θυμόμαστε, προκειμένου νὰ τοὺς κρατᾶμε ζωντανοὺς μὲ τὸν μοναδικὸ τρόπο πού μποροῦμε. Ἐχω ὥστόσο ἀνακαλύψει ὅτι ὅσο περισσότερα λένε γιὰ σένα, λόγου χάρη ἐκεῖνοι πού μίλησαν στὸ μνημόσυνο — ἄνθρωποι πού σ' ἀγαποῦσαν, ἄνθρωποι πού σὲ γνώριζαν καλὰ, ἄνθρωποι πού τό 'χουν μὲ τὶς λέξεις—, τόσο περισσότερο μοιάζει νὰ ξεγλιστράς, τόσο περισσότερο γίνεσαι κάτι σὰν ὁλόγραμμα.

“Αν μή τι ἄλλο ἀνακουφίστηκα πού δὲν προσκλήθηκα στοῦ σπίτι σου. (Εἶναι ἀκόμα σπίτι σου.)” Ὅχι πῶς ἔχω ἰδιαίτερα ἰσχυροὺς δεσμούς με τὸ μέρος, ἀφοῦ ἔχω ἔρθει μόνο δυὸ-τρεῖς φορές τὰ τόσα χρόνια πού ἦταν σπίτι σου. Θυμᾶμαι καλὰ τὴν πρώτη μου ἐπίσκεψη, ὅχι πολὺ καιρὸ ἀφότου εἶχες μετακομίσει, ὅταν με ξενάγησες στοῦ σπίτι με τὰ κόκκινα τοῦβλα, ὅπου θαύμασα τὶς ἐντοιχισμένες βιβλιοθηκὲς καὶ τὰ ὠραῖα χαλιὰ τ’ ἀπλωμένα στὰ παλιὰ πατώματα ἀπὸ ξύλο καρυδιᾶς, γεγονὸς πού μου θύμιζε πόσο ἄστοι εἶναι κατὰ βάθος οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς. Κάποτε, σ’ ἓνα θεσπέσιο δεῖπνο στοῦ σπίτι ἑνὸς ἄλλου συγγραφέα, κάποιος ἀνέφερε τὴ διάσημη ῥήση τοῦ Φλομπέρ σχετικὰ με τὸ νὰ ζεῖ κανεὶς σὰν ἄστὸς καὶ νὰ σκέφτεται σὰν ἡμίθεος, ἀν καὶ ποτὲ μου δὲν κατάλαβα πῶς ἡ ζωὴ ἐκείνου τοῦ ἀγριάνθρωπου θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ παρόμοια με τοῦ μέσου ἀστοῦ. Στὶς μέρες μας (τὸ τραπέζι συμφώνησε) δὲν ὑφίσταται πιὰ ὁ ἀνῆμπορος μποέμ, τὸν ἔχει ἀντικαταστήσει ὁ χίπστερ, γνωστὸς γιὰ τὴ σπιρτάδα του, τὴν καταναλωτικὴ του ἀντίληψη, τὸν οὐρανίσκο του καὶ ἄλλα ἐκλεπτυσμένα γοῦστα. Καὶ δικαίως ἢ ἀδίκως, δήλωσε ὁ οἰκοδεσπότης μας ἀνοίγοντας τὸ τρίτο μπουκάλι κρασί, πολλοὶ συγγραφεῖς παραδέχονται στὶς μέρες μας ὅτι αἰσθάνονται ἀμηχανία, ἀκόμα καὶ ντροπὴ, γι’ αὐτὸ πού κάνουν.

Ἐσύ, πού εἶχες μετακομίσει ἐκεῖ δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἄνθηση, εἶχες ἀπογοητευτεῖ πού τὸ Μπρούκλιν ἔγινε πρῶτο ὄνομα καὶ ἀναρωτιόσουν πῶς κι εἶχε γίνεи τόσο δύσκολο νὰ γράψει κανεὶς γιὰ τὴν ἴδια του τὴ γειτονιὰ ὅσο καὶ νὰ γράψει γιὰ τὴν ἀντικουλτούρα τῆς δεκαετίας τοῦ ’60: με ὅσο σοβαρὲς προ-

θέσεις κι ἂν ἄρχιζε κανεῖς, τὸ μελάνι τῆς παρωδίας δὲν ἔπαυε νὰ στάζει.

Ἐξίσου διάσημα μὲ τὰ λόγια τοῦ Φλομπέρ εἶναι τῆς Βιρτζίνια Γούλφ: *Ένας ἄνθρωπος δὲν μπορεί νὰ σκέπτεται καλά, νὰ ἀγαπᾷ καλά, νὰ κοιμᾶται καλά, ἐὰν δὲν ἔχει φάει καλά.* Τὸ πιάσαμε τὸ ὑπονοούμενο. Ὡστόσο ὁ πεινασμένος καλλιτέχνης δὲν ἦταν ἀνέκαθεν ἓνας μύθος: πόσοι καὶ πόσοι στοχαστὲς δὲν ἔζησαν ἄποροι ἢ δὲν κηδεύτηκαν ὡς ἄποροι.

Ἡ Γούλφ κατονομάζει τὸν Φλομπέρ καὶ τὸν Κίτς ὡς τοὺς ἰδιοφυεῖς ἄνδρες ποὺ ὑπέφεραν ἄγρια ἐξαιτίας τῆς ἀδιαφορίας τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ τί γνώμη νομίζεις πῶς θὰ εἶχε ὁ Φλομπέρ γιὰ κείνη — αὐτὸς ποὺ ἀποκαλοῦσε ὅλες τὶς καλλιτέχνιδες τσοῦλες; Καὶ οἱ δύο δημιουργήσαν χαρακτῆρες ποὺ κόβουν τὸ νῆμα τῆς ζωῆς τους, κάτι ποὺ ἔκανε καὶ ἡ ἴδια ἡ Γούλφ.

Ὑπῆρξε μιὰ περίοδος — μακρὰ περίοδος — ποὺ ἐσὺ κι ἐγὼ βλεπόμασταν σχεδὸν κάθε μέρα. Τὰ τελευταῖα χρόνια, ὥστόσο, θαρρεῖς πῶς ζούσαμε σὲ διαφορετικὲς χῶρες κι ὄχι ἀπλῶς σὲ διαφορετικοὺς δῆμους, διατηρώντας μὲν τακτικὴ ἐπαφὴ ἀλλὰ κυρίως μέσω ἱμέιλ. Ὅλη τὴν τελευταία χρονιά συναντιόμασταν συχνότερα κατὰ τύχη, σὲ κάποιο πάρτι ἢ σὲ λέσχη ἀνάγνωσης ἢ σὲ ἄλλη ἐκδήλωση, παρὰ μετὰ ἀπὸ συνεννόηση.

Γιατί λοιπὸν φοβᾶμαι τόσο πολὺ νὰ πατήσω τὸ πόδι μου στὸ σπίτι σου;

Θὰ διαλυόμουν, πιστεύω, ἐὰν ἔπεφτε τὸ μάτι μου σὲ κάποιο γνωστὸ ροῦχο, σ' ἓνα συγκεκριμένο βιβλίο ἢ φωτογραφία, ἢ ἐὰν ἔπιανα στὸν ἀέρα τὴ μυρωδιά σου.

Και δὲν θέλω νὰ διαλύομαι ἔτσι, ὦ Θεέ μου, ὅχι μὲ τὴ χήρα σου παραδίπλα.

Γράφετε βιβλίο; Γράφετε βιβλίο; Πατῆστε ἐδῶ γιὰ νὰ μάθετε πῶς θὰ τὸ ἐκδώσετε.

Τελευταῖα, ἀφότου ἄρχισα νὰ γράφω αὐτὸ ἐδῶ, πετάγεται ἓνα νέο μήνυμα.

Μόνοι; Φοβισμένοι; Θλιμμένοι; Καλέστε τὴ Γραμμὴ Ἀμεσης Βοήθειας γιὰ Ἐπίδοξους Αὐτόχειρες, 24 ὥρες τὸ 24ωρο.

Τὸ μόνο ζῶο ποὺ αὐτοκτονεῖ εἶναι καὶ τὸ μόνο ζῶο ποὺ κλαίει. Ἐχῶ πάντως ἀκούσει πῶς τὰ ἀρσενικὰ ἐλάφια ποὺ στρυμώχονται, ἐξαντλημένα ἀπὸ τὸ κυνήγι καὶ χωρὶς δυνατότητα διαφυγῆς ἀπὸ τὰ σκυλιά, καμιὰ φορὰ δακρύζουν. Ἐχουν ἐπίσης ἀναφερθεῖ ἐλέφαντες νὰ κλαῖνε, καὶ φυσικὰ οἱ ἄνθρωποι θὰ σᾶς ποῦν τὰ πάντα γιὰ τὶς γάτες καὶ τοὺς σκύλους τους.

Σύμφωνα μὲ ἐπιστήμονες, τὰ δάκρυα τῶν ζώων εἶναι δάκρυα ἀγωνίας, συνεπῶς δὲν πρέπει νὰ συγχέονται μὲ τὰ δάκρυα ἐνὸς συναισθηματικοῦ ἀνθρώπου.

Στοὺς ἀνθρώπους ἡ χημικὴ σύσταση τῶν συναισθηματικῶν δακρύων διαφέρει ἀπὸ αὐτὴ τῶν δακρύων ποὺ σχηματίζονται προκειμένου νὰ καθαριστεῖ ἢ νὰ ὑγρανθεῖ τὸ μάτι, γιὰ παράδειγμα ὅταν τὸ ἔχει πειράξει κάτι. Ἡ ἀπελευθέρωση αὐτῶν τῶν χημικῶν οὐσιῶν μπορεῖ ὡς γνωστὸν νὰ σταθεῖ ὠφέλιμη γιὰ τὸ ἄτομο ποὺ κλαίει, γεγονὸς ποὺ ἐξηγεῖ γιατί οἱ ἄνθρωποι νιώθουν τόσο συχνὰ καλύτερα ἀφότου ἔχουν ρίξει ἓνα γερὸ κλάμα, κι ἐπίσης, ἴσως, τὸ λόγο γιὰ τὴν ἀκατάπαυστη δημοφιλία τοῦ μελό.

Λέγεται πώς ο Λόρενς Όλίβιε έκνευριζόταν έπει-
δή, σέ αντίθεση με πολλούς άλλους ήθοποιούς, δέν μπο-
ροῦσε νά δακρύζει κατὰ παραγγελία. Θα εἶχε ένδιαφέ-
ρον νά μάθουμε τή χημική σύσταση τῶν δακρύων πού
βγάξει ένας ήθοποιός καί σέ ποιόν από τούς δύο τύπους
άνήκουν.

Σέ λαϊκές ιστορίες καί άλλες μυθοπλασίες τὰ άν-
θρώπινα δάκρυα, σάν τὸ ανθρώπινο σπέρμα καί αίμα,
μπορεῖ νά έχουν μαγικές ιδιότητες. Στὸ τέλος τῆς ιστο-
ρίας τῆς Ραπουνζέλ, ὅταν, ὕστερα από χρόνια χωρισμοῦ
καί δυστυχίας, αὐτὴ κι ὁ πρίγκιπας συναντιοῦνται ξανά
καί ἀγκαλιάζονται, τὰ δάκρυά της τρέχουν στὰ μάτια
του καί από θαῦμα ἀποκαθιστοῦν τὴν ὄραση πού αὐτὸς
εἶχε χάσει στὰ χέρια τῆς μάγισσας.

Μία από τίς πολλές θρυλικές ιστορίες γιὰ τὴν Ἐντίθ
Πιάφ ἀφορᾷ τὴ θαυμαστὴ ἀποκατάσταση τῆς ὄρασης.
Λέγεται πὼς ἡ κερατίτιδα, πού τῆς εἶχε προξενήσει πο-
λυετὴ τύφλωση ὅταν ἦταν μικρὴ, θεραπεύτηκε ὅταν κά-
ποιες πόρνες πού δούλευαν στὸν οἶκο ἀνοχῆς τῆς για-
γιᾶς της, ὅπου ζοῦσε καί ἡ μικρὴ Ἐντίθ ἐκείνη τὴν ἐπο-
χὴ, τὴν πῆγαν γιὰ προσκύνημα στὴν Ἁγία Τερέζα τοῦ
Λιζιέ.⁶ Αὐτὸ ἐνδέχεται νά εἶναι ἄλλο ἓνα παραμῦθι, γε-
γονὸς ὅμως εἶναι πὼς ὁ Ζὰν Κοκτὸ περιέγραψε κάποτε
τὴν Πιάφ, ὅταν τραγουδοῦσε, ὡς κάποια πού ἔχει «τὰ
μάτια μιᾶς τυφλῆς πού βλέπει ἀπὸ θαῦμα, τὰ μάτια
ένδς μέντιουμ».

6. Γαλλίδα καθολικὴ μοναχὴ (1873-1897) πού ἀγιοποιήθηκε
τὸ 1925.